

**ТЕРГОВ ОРГАНЛАРИНИНГ ЖИНОЯТ САБАБЛАРИ ВА УНИ СОДИР
ЭТИЛИШИГА ИМКОН БЕРГАН ШАРТ-ШАРОИТЛАРНИ АНИҚЛАШ ВА
БАРТАРАФ ҚИЛИШДА АЙБСИЗЛИК ПРЕЗУПЦИЯСИГА АМАЛ
ҚИЛИШИНING АХАМИЯТИ**

Неъматов Азизбек Голибжон ўғли*

Айбсизлик презумпцияси – жиноят процессининг муҳим демократик тамойилларидан бири бўлиб, энг авало презумпция тушунчасига тўхталадиган бўлсак Қомусий луғатларда “презумпция (lot. praesumptio) – акси исботланмагунга қадар ишончли деб тан олинадиган тахмин” [1], “ёлғонлиги исботланмагунга қадар ҳақиқат деб ҳисобланувчи тусмол” [2], деб таърифланади.

Асосий Қомусимизнинг 26-моддасига биноан, “жиноят содир этганликда айбланаётган ҳар бир шахснинг иши судда қонуний тартибда, ошкора кўриб чиқилиб, унинг айби аниқланмагунча у айбдор ҳисобланмайди”. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг ушбу моддасида “ҳар бир шахс” иборасининг қўлланилиши айбсизлик презумпциясининг айбланувчи ёки гумон қилинувчигагина эмас, балки Ўзбекистон Республикасида яшаётган барча шахсларга берилган ҳуқуқ эканлигини англатади. Ушбу конституциявий норма қоидаларини янада ривожлантирган ва тўлдирган ҳолда ЎЗР ЖПКнинг 23-моддаси қуйидагиларни мустаҳкамлайди: Гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи унинг жиноят содир этишда айбдорлиги қонунда назарда тутилган тартибда исботлангунга ва қонуний кучга кирган суд ҳукми билан аниқлангунга қадар айбсиз ҳисобланади.

Гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи ўзининг айбсизлигини исботлаб бериши шарт эмас. Айбдорликка оид барча шубҳалар, башарти уларни бартараф этиш имкониятлари тугаган бўлса, гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг фойдасига ҳал қилиниши лозим. Қонун қўлланилаётганда келиб чиқадиган шубҳалар ҳам гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг фойдасига ҳал қилиниши керак.

Давлат айблов функцияси шахсга нисбатан қаратилар экан, шахснинг бу функциядан ҳимояланишда энг асосий ҳимоячи қурол айбсизлик презумпцияси ҳисобланади. Айблов функцияси шахснинг айблилигига қаратилган фаолият бўлганлиги билан унинг айбдорлигини билдирмайди. У шахснинг айбдор деб топилишини ўзига мақсад қилиб қўйган фаолиятдир. Айбсизлик презумпцияси эса, бу – айби қонунда белгиланган тартибда ва тегишли органлар томонидан тасдиқланмагунча шахснинг айбсиз ҳисобланишидир[3].

“Айбсизлик презумпцияси – жиноят ҳуқуқи ва процессидаги айбланувчи (судланувчи)нинг айби қонунда белгиланган тартибда исботлангунга қадар айбсиз деб

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси ўқитувчиси. info@akadmvd.uz azizbek_nematov_696@mail.ru

ҳисобаланишини белгилайдиган ҳуқуқий қоида. Айбсизлик презумпцияси – энг муҳим демократик принциплардан бири, шахс ҳуқуқлари муҳофазасини таъминлайди, асоссиз айбланиш ва ҳукм қилинишдан асрайди. Айбсизлик презумпцияси фуқароларни давлатдан муҳофаза қилишга қаратилган” [4]. “Айбсизлик презумпцияси (lot. “*praesumptio innocentiae*”) – жиноят суд иш юритувининг энг асосий принципларидан бири бўлиб, исботлаш мажбурияти айбловчи зиммасида бўлишини англатади” [5].

“Айбсизлик презумпцияси (lot. “*praesumptio innocentiae*” – тахмин, фараз) – ҳуқуқдаги шундай ҳолатки, унга кўра айбланувчи айби қонун билан белгиланган тартибда тасдиқланмаганга қадар айбсиз ҳисобланади. Жиноят процессида айбсизлик презумпцияси мақсади – шахс ҳуқуқларини муҳофаза қилиш, айбланувчининг ҳимояга бўлган конституциявий ҳуқуқини таъминлаш, айбсиз кишини ноқонуний ва асоссиз жавобгарликка тортиш ва ҳукм қилишдан муҳофаза қилишдан иборат” [6].

Қонунчилигимизда айбсизлик презумпцияси принципининг амал қилинишининг ўзи унинг инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишга қаратилганлиги ва ҳақиқий демократик ҳуқуқ эканлигидан далолат беради. Субъектив ҳуқуқ сифатида айбсизлик презумпцияси ҳуқуқидан шахс одатда гумон қилинувчи тариқасида ушланган пайтдан бошлаб фойдаланиши мумкин. Шунингдек, Конституциянинг ушбу моддасида шундай талаб қўйиладики, шахснинг иши судда қонуний тартибда, ошкора кўриб чиқирилишидир. Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 23-моддасида “Гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи унинг жиноят содир айбдорлиги қонунда назарда тутилган тартибда исботлангунга ва қонуний кучга суд ҳукми билан аниқлангунга қадар айбсиз ҳисобланади”[7], деб мустаҳкамланганлигидан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, ЖПКга мувофиқ, гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчини айбдор деб топиш учун, биринчидан унинг айбдорлиги қонунда назарда тутилган тартибда исботланиши, иккинчидан, ушбу жиноят бўйича суднинг қонуний кучга кирган ҳукми бўлиши талаб қилинади.

Суддан ташқари шахсни жиноят содир этишда айбдор деб топишга ҳеч қандай орган ёки мансабдор шахс ҳақли эмасдирлар. “Маълум шахсни жиноят содир этганликда айбдор деб топишда ва унга нисбатан жазо чораси тайинлашда ёки уни айби исботланмаганлиги, асосланмаганлиги учун ноҳақ жавобгарликка тортилганлигини реабилитация қилишда ҳал қилувчи овозга фақатгина суд эгадир”[8]. Ҳеч қандай давлат органи айбланувчи шахсни ноқонуний равишда жиноятчи ҳисоблаб, айби исботланмай туриб, суд қилиш ҳуқуқига эга эмас ва бу ҳолат қонунда назарда тутилган тартибда жавобгарликка тортишга сабаб бўлади.

Юқоридаги қоидаларда айбсизлик презумпциясининг асосий мазмуни кам берилган. Аммо шуни ҳисобга олиш керакки, жиноят процессида айбсизлик презумпциясининг руҳи деярли тўла мавжуд. Умуман олганда, айбсизлик презумпциясининг тўла мазмунини бир моддада очиб бериш мумкин эмас, чунки бунинг имкони йўқ.

Шундай бўлсада, асосий мазмунни тўлароқ шаклда Ч.С.Касумов беришга ҳаракат қилган. У айбсизлик презумпциясига қуйидагича таъриф беради: “Жиноят содир қилишда гумон қилинувчи ёки айбланувчи шахс, унинг айбдорлиги қонуний тартибда исботланиб ва суднинг қонуний кучга кирган ҳукми билан тасдиқланмагунча айбсиз деб ҳисоланади”.

Бу қоидада жиноий жазо ҳақида гапирилмайди, чунки жиноий жазо ўз-ўзидан жиноятчиларга нисбатан суднинг ҳукми орқали тайинланади ва қонуний кучга киргач амалга оширилади. Республикамизда ҳимоя ҳуқуқини таъминлашда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги 41-сонли “Ҳимоя ҳуқуқини таъминловчи қонунларни қўллаш амалиёти тўғрисидаги” қарори ҳам муҳим ўрин тутди. Мазкур қарорда ҳимоя ҳуқуқи тўғрисида қуйида билдирилган фикр диққатга сазовор: “Гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчининг ҳимоя ҳуқуқини таъминлаш конституциявий қоида ҳисобланади ва жиноят-судлов ишларини юритишнинг барча босқичларида унга қатъий риоя қилиниши керак. Шунинг учун уларнинг процессуал ҳуқуқларига оғишмай риоя этиш, иш ҳолатларини ҳар тарафлама, тўла ва ҳолисона ўрганиш, гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчини қораловчи ва оқловчи, шунингдек, уларнинг жавобгарлигини оғирлаштирувчи ва енгиллаштирувчи ҳолатларни аниқлаш, иш бўйича мавжуд бўлган тахминларни синчиклаб текшириш, далиллар тақдим этиш ва уларни келтиришда процесс иштирокчиларининг тенг ҳуқуқларини таъминлаш зарур”.

Фикримизча, жиноят процесси учун судланувчига гумонда сақлаш хос эмас, зеро, исботланмаган айб туфайли оқловчи ҳукм чиқарилади ҳамда судланувчи тўлиқ реабилитация қилинади. Айнан шу ҳам айбсизлик презумпцияси мазмунини ифодалайди ҳамда гумон ва фаразларни судланувчи фойдасига ҳал этилишини кўрсатади. Айбсизлик презумпцияси мазмуни ва аҳамиятини янада аниқлаштириш учун юқорида кўтарилган яна бир масала ким айбсиз ҳисобланади – айбланувчими (судланувчи), гумон қилинувчими ёки ҳар қандай фуқароми, деган саволга жавоб бериш зарур. Фикримизча, ушбу институтнинг ҳаракат доирасини аниқ процессуал шахс (гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи) билан чеклаш мақсадга мувофиқ эмас. Шу сабабли бунда Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгиланган қоидадан келиб чиққан ҳолда ушбу ҳуқуқнинг барчага бир хилда тегишли эканлигини айтиш ўринли.

Хулоса сифатида айтишимиз керакки, Тергов органлари томонидан жиноятнинг сабаблари ва уни содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф қилишда фуқарони суд ҳукми эълон қилинмасдан туриб кенг жамоатчилик олдида муҳокама қилишга йўл қўйилмоқда. Тергов органлари етарли далиллар бўлсагина шахсни айбланувчи тариқасида ишга жалб тўғрисида қарор чиқаради. Айбланувчини ўз айбига иқдорлиги бошқа далиллар

билан ҳақиқатдан тасдиқланган тақдирдагина, уни айблаш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Кузнецова, О. А. Презумпции в Российском гражданском праве. – М., 2007. – С.12; Теория государства и права: Учебник / под ред. В.К. Бабаева. – М: Юристъ, 2004. – С.37.; Проблемы теории государства и права / Под ред. М.Н. Марченко. – М.: ООО “Проспект-Н”, 2001. – С.24.
2. Материал из Википедии – свободной энциклопедии: ru.wikipedia.org/wiki/Презумпция; Словари и энциклопедии на Академике: дис.асадемис.ру
3. Иноғомжонова З.Ф., Иноғомжонов Айбсизлик презумпцияси. Илмий рисола. – Тошкент: ТДЮИ, 2009.
4. Конин В.В. Презумпция невиновности: точка зрения защиты // Принцип презумпции невиновности и его значение на современном этапе. Сборник научных трудов / под общей редакцией д.ю.н. проф. Т.С. Волчецкой. Издательство Калининградского государственного университета, 2001. – С.51.
5. Клямко Э.И. О правовом содержании презумпции невиновности // Государство и право. – 1994. – № 2. – С.17.; Савицкий В.М. Презумпция невиновности. – М., 1997. – С.21
6. Ўзбекистон юридик энциклопедияси / Масъул муҳаррир: Н.Тойчиев. – Тошкент: Адолат, 2009.; Большая юридическая энциклопедия. Авторский коллектив. – М.: Эксмо, 2008. – С. 548.; Юридический энциклопедический словарь. – М.: Инфра-М, 2009. – С.163. ва б.қ.
7. Ўзбекистон Республикаси Кодекслари 1-жилд “Адолат”. – Б.127.
8. Рустамбаев М.Х., Никифорова Е.Н. Правоохранительные органы, - Ташкент: ТГЮИ, 2003. - 69 с.